

ԱՆՇԵՏԱՅԱԾ ՀԱՅԵՐԷՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Կ. ՊՈԼՍՈՑ ՄԷՋ

— ԴՅԾ —

Ա.

Ինչպէս ուրիշ առիթներով բնած ենք՝ հազարաւոր հայերէն արձանագրութիւններ կորսուած են էլ. Պոլսոյ մէջ մի միայն մեր ազգային իշխանութիւններուն անփութութութեանը և մեղաւորութեանը երեսէն:

Ի՞նչ այս վանտալական վարմունքը որ-չափ մեծ մնաս հասցուցած է մեզ գրական և գեղարուեստական կրկին տեսակէտներէ դատելով՝ աւելորդ է այս մասին երկար բարակ խորհրդածութիւններ ընել: Մի միայն սաչափ ըսենք որ Arabesque թիւրքական վերածնունդի «լալէ տէվրի» ոճով զարդաքանդակներ կրող տապանաքարեր մինչև այսօր կարելի է գտնել մասնաւորներու բնակարանները, թէ՛ բերայի և թէ բուն Պոլսոյ քաղաքամասերուն մէջ, աւազանի և այլ առօրեայ գործածելի իրերու փոխուած:

Իսկ եթէ եկեղեցիներու շինութիւններուն ժամանակ գործածուած պատկառելի մեծութեամբ գերեզմանաքարերը նկատուութեան առնենք, այն ատեն կ'իյնայ մեզ ակիրբերան մնալ գործուած աններելի վատնումին առջև: Որովհետև, ոչ միայն վերոյիշեալ տապանաքարերուն ամենէն խոշորները զատուած և ընտրուած են, այլ նաև ինչ որ ամենէն դատապարտելին է, մասնաւոր խնամքով տաշուած սրբուած են այն զմայելի՝ քանդակուած արձանագրութիւնները, որոնք անսպասելի նիւթ կրնային մատակարարել թէ՛ ազգային պատմութեան անցումաբաժնուն և թէ վախճանեալներու կենսագրական գիծերու մասին: Այսօր բարեբախտաբար կարելի է դեռ հանդիպել կ. Պոլսոյ հին դարաւոր գերեզ-

մանատներու մէջ ցանցառ թիւով տապանաքարերու որոնք սքանչելի քանդակներով զարդարուած են: Ասոնցմասին պիտի գրենք ապագային՝ մանրամասնաբար, չմոռնալով նաև հրատարակել քանդակներուն պատկերները:

* *

Այս անգամուան մեր յօդուածին իբր նիւթ պիտի կազմեն այն տապանաքարերը, որոնք կամ անգամ մը ընդօրինակուած՝ սակայն յետոյ անհետացած են և կամ այն տապանագիրները, որոնք ջրնջուած են և ուրիշ արձանագրութեան մը փոխակերպուած:

Ժամանակագրական կարգ չենք դրած ասոնց, որովհետև, առաջին՝ լոկ նախապորձ մ'է որ մենք կ'ընենք առ այժմ. երկրորդ՝ մեր ամենահին կարծած մէկ արձանագրութիւնը ուրիշ աւելի հին արձանագրութեան մը երևան գալով՝ իր հնութեան դրոշմը կը կորսնցնէ:

Այսինքն ուրեմն:

Թ. 1. — (Տապանաքարին մէկ երեսին վրայ)

Ազնուէի Էպրոս Տիկիե

Երաման

առ

Որդիւն վաղամեակի

Երկանց զոր քեզ մայր քո ուխտեաց յաչաց ցօղ, Այս տըրխուր և այս դամբան սևաօքօղ Սիրեցելոյ այնքան ուրեմն չարախաստ Քան զտերեւոյ գրեցաւ արև իւր զգաստ: Որ արդ ի բունձ զօս թափառ Շիրմիդ ինզրէ զիւր դադար:

Զարտօսը յետին զոր քեզ յոսկերս իմ էր հարկ, Ըստ ջերմ ուխտից որով ի ծնունդ բերկիրն մարք, Քանի՛ որդիւմ ի թոյղ հեղու՜ դառն ի սպաս Երեսեւսէր գըթոյ նիւթեաց քոյդ օրհաս:

Եւ զիմս խամբել կենաց վարդ

Որոյ ի շուքէ էր իւր զարդ:

1. «Լալէ տէվրի» քրդական վերածնունդի (Renaissance Turque) շրջանն է. Սուլթան Ահմէտ Գ. ի թագաւորութեան ժամանակամիջոցին կը շահդպի: Մեծ վեզիր հայ ընտանիքէ մը սկսած իւրաքանչիւր քաշան պատ-

ճառ եղած է ոտն ջրջանին սկզբնաւորութեանը. կազմել (լալէ) զարդանկարներ թէ՛ ճարտարապետութեան մէջ և թէ ուրիշ առարկաներու վրան՝ յատկանշական ոճը կը կազմեն թուրք վերածնունդի շրջանին:

Առաքինւոյ յորդեկիդ չու յեղակարծ,
Զոր դեռ անխօս ասղենի թարթիչք խոնջք ի լաց,
Յուսոյ ու ըզմից հիմենիդ քար վշտակիր
Լուս ըստուերաց տարաւ նոճուոյ յորդեկիր:
Ըզբեզ Սըրուզք թըռուցին,
Այլ ո՞ր ինձ աստ կեանք հեշտին:

Զի թէ սուսեր դժիւմ մահուն թըրաքամ,
Յանգ մահացուին ամէ զըրաւ ապաժամ,
Ա՛ն զիս ուրեմն ի սափորոյդ խաղաղ ծոց
Յերանաւէտ ձայն չեփորից թեւս ի բոց:
Որդի ընդ մօր ի նուէր
Սըրանալ փիւնիկ յամպս ի վեր:

(Տապանաքարին միւս երեսին վրան)

Դեռաբողոքոյ պայազաւս
Օննիկ Պէյ Երամուսն
Ի ժողկամկոփ սափորոյս
առ
Մայր որդիկորոյս

Մայր ագիւռ

Յաւիտենից վճռոյն անդարձ դատակնիք,
Որում էիցս համբուն պատկառ կան լալիք,
Զի թէ անժամ դալար ի տիս ի համբոյր
Առազաստի շիրմիս զրեցան սեւթոյր
Զըլանայցէ՞ զըթոյն ծոց
Ըզվարձ ծաղիկ զօհեւոց:

Դառն է այժ ի սեւսքօղ կառս մահուն
Զորդեկին չու մօր տեսանիլ յողորմ քուն,
Յորքան յարեւն յարդիւնս ըստեացն անուշակ
Մայրենին յոյս և սէր տածէր միայնակ:
Այլ ո՞ր բերկրանք մահացուին
Զէառ հաստոյր խոց կրկին:

Քաղցր էն ապա ստուերք մամռոտ դամբանաց
Որ ընդ կաթին ուսաւ ձօնել յորրանաց
Յուսոյ երկնից ըզլուշ կենացն յողկակէզ,
Անկուշեւով զաստեաց պատիր ասպարէզ.
Իբր հէք պանդուխտ անձկայրեաց
Ըզսրտին թուեղս հայրենեաց:

Մի լար մայր իմ, մի վաղամեռ ըզմանիկ,
Նժդէն ափանց լոյծ եթ ըզվրէժ քոյդ Օննիկ,
Ի սրսկապան սիւրի ուր չիք կէտ խնդից,
Հըճուեցին հարց, բերկրեցին միւրք ցնծալից
Ի սուրբ համբոյր որդեկաց,
Խաչին արդեամբ կեանս անանց:

Վախճանեալ ի հասակի 14 ամաց 1857

Այս երկաւ ոտանաւորներն ալ վերոյիշեալ թուականին, շքեղ մահարձանի մը երկու երեսներուն վրայ քանդակուած, յետոյ չենք գիտեր ինչ պատճառով մահարձանին միայն պատուանդանը պահուելով՝ վերի մասը վար առնուած և տեղը Յմեդր բարձրութեամբ երկայն-բրգածն, եւրեք երես ունեցող ուրիշ մաս մը դրուած է: Ջնջուած զրաբար ոտանաւորներուն փոխարէն ալ երկու ուրիշներ փորագրուած են աշխարհաբար՝ հետեւեալները իբր վերնագիր ունենալով.

« Մայրն
առ որդին Օննիկ » և
« Որդին
պատասխանէ առ Մայրն սգաւոր »

Բայց՝ այս աշխարհաբար գրուած ոտանաւորները ընդօրինակելէ առաջ, օգտակար կը համարինք հետեւեալ ծանօթութիւնները տալու հետաքրքիր ընթերցողին:

1921 յունիս ամսոյ մէջ, այժմ հանգուցեալ Պ. Յ. Ֆրէնկեան ութսունամեայ ծերունին, քաջ լեզուագէտ, մանաւանդ Գերմաներէնը իւր մայրենի լեզուին պէս գիտցող ուսումնական անձնաւորութիւն մը, թուրթի կտոր մը յանձնեց ինձ, որուն վրայ մահարձանին նախկին պատկերը կարգաբար ոտանաւորներուն մէկ ընդօրինակութեան հետ: Սրտնիկ երևոյթով մը ինձ զանգատեցաւ թէ՛ ասանկ զեղեցիկ և ներդաշնակ զրաբար ոտանաւորին չէն հաւնած 60 տարի առաջ, և ջնջելով տեղը աշխարհաբար ոտանաւոր մը զետեղած են: Ինքը թունդ զրաբարեան՝ աշխարհաբար ոտանաւորը չէր ընդօրինակած: Թանձաւարեց ինձ, այն ատեն, երթալ « Խաւ-գիւղի » գերեզմանատունը յարմար առիթով մը և բաղդատել երկու գրութիւններն ալ:

Նախկին մահարձանին զագաթը սափոր մը դրուած կայ եղբ, ինչպէս որ մեր ձեռքը գտնուած պատկերին վրայ կ'երևայ:

Օննիկ Երամուսն, քանի մը տարի առաջ վախճանած Աբրահամ քաջա Երամուսնին եղբայրն էր որ 14 տարեկան հասակին մահած է 1857ին:

Տիկին Էպրու Երամեան, կողակիցն էր Գեորգ Պէյ Երամեանին (Վարաքէհեան), նախկին սեղանաւոր Եգիպտոսի խաւին, անդամ Գերագոյն ժողովին և ապա Վարաքեան ժողովին. ծնած էր 1816 թուականին, վախճանած է Բարիզ, 1900 մարտ 8ին (հ. տ.)

Վերոյիշեալ Գեորգ Պէյին հայրն էր Մահաբեի Երամ Սմիլան, որուն եղբայրը Մահաբեի Աբրահամ Սմիլայ թէրզոնց, իր ծախքովը շատ մը զրքեր տպել տալէ յետոյ, Պոլիս «Հասան բաշա» խանը իրեն սեպհական տպարան մը բացած է. իր ժամանակին մանաւանդ կրօնական ու պատմական գրքերուն մեծ մասը ելած են այդ խոշորագիր տպարանէն: Այս ժողովրդասէր Ալընցի Սմիլան մեռած է 1827 մայիս 31 (հ. տ.) թուականին ու թաղուած խափառի գերեզմանատունը, ուր կը գրտնուի ցարդ անեղծ վիճակի մէջ՝ իւր շքեղ դամբարանը՝ գեղեցիկ և ոտանաւոր արձանագրութիւնով:

Գեորգ Պէյի ազնուասիրտ լծակից և Աբրահամ բաշան մայր Էպրու Տիկին, ազգօգուտ գործունէութիւն մը ունեցած է ժամանակին իբր ատենապետուհի «Ս. Փըրկիչ Ազգ. Հիւանդանոցի Տիկնանց Խնամակարութեան» հաստատուած 1860ին: Իր վաղամեոիկ տղուն Օննիկին մահէն յետոյ, բնաւ սուգի հաղուստները չէ հանած վրայէն: Մեռած է Բարիզ և հոն թաղուած:

Սոյն տեղեկութիւնները տալէ յետոյ անցնինք մեր բուն նիւթին և շարունակենք:

*
* *

Այժմ դեռ կանգուն և լաւ վիճակի մէջ պահուած, համակ մարմարակերտ մահարձանին վրայի աշխարհարար արձանազրութիւնները:

Մամարձանին արեւմտեան երեսին վրան

Մայրն
ու որդին Օննիկ

Երբոր ես ըզբզ որդեակ իմ Օննիկ,
Տեսայ պարտիզիս լուսազուր ծաղիկ,
Երբոր անուշակ քո հոտն շուշանի
Իբր ըզխորանին խունկ հասաւ ինծի:

Երբոր թուփերու մէջ ըզձայն քուկին,
Լքեցի անուշ քան ըզտխակին.
Երբ կարմիր շրթանց քո թերուս վարդէձայր,
Սերաշարժ յողջոյն կողեցին զես Մայր:

Ինձ կեանքն այն ժամուն երեցաւ քաղցրիկ,
Որ քեզ պէս բուսոյց երկնահոտ ծաղիկ.
Կեանքն ինձ երեցաւ զուարթ յարածմիտ,
Որ քո պէս ի ծոցն ունէր մարգարիտ:

Բայց երբ թօթափի վարդն ի պարտիզէն.
Երբ սոխակ լընէ թըփերուն մէջէն.
Դո՛վէն մարգարիտն երբ անհետանայ,
Պարտիզին, թըփին, ծովուն ինչ մընայ:

Պարտիզին՝ սեւ հող, թուփին՝ սուր փուշեր,
Դո՛վուն՝ կը մընան իւր աղի շըրեր.
Եւ կեանքին՝ ուր ոչ ես դու ո՛վ Օննիկ
Ինչ մընաց, ա՛ն սուգ, խաւար և դժբնիկ:

Մամարձանին արեւելեան երեսին վրան.

Որդին

Պատասխանէ աս Մայրն սգաւոր.

Երբ կ'անցնի գարուն թող վարդն ալ երթայ.
Ինչո՞ւ ամառուն յարեւ չորանայ.
Երբ սոխակն երգեց յաստեղջ անուշ ցօղ,
Թող իւր կանաչ բոյն նընջէ թեւաքող:

Երբոր մարգարիտն ելաւ ի ծովէն,
Ինչո՞ւ ի լեղի ջուր դառնայ տըրէն:
Աւելի լաւ չէ՞ որ մընայ դարպաս.
Շողողայ փայլի ի թագ և վակաս:

Մի լար Մայր, մի զես փըտտեր յերկրի աստ.
Յիսուսին ի գրիկ հանգչիմ բարեբաստ:
Ո՛չ, քո մարգարիտ կորսեալ ոչ է.
Ալ սուրբ ճակատողը կապուիլ կ'ըսպասէ:

Իրաւ է երկրի կեանք դառն է և սուգ,
Մայրիկ ինչ անոր թափեւ արտասուք:
Մի ինչ փափաքի գերկիբ զոր մոռցայ
Ու քոյդ միայն սէր ի սիրտ իմ մընայ:

Ա՛հ քեզ եմ կարօտ, եկուր Մայր, որ հոս,
Սոխակ քո ծոցիկդ հանգչի սիրահոս:
Եկուր որ անմահ ուսմամբ յայսմհետէ
Լինիմք քան ըզվարդ յիւրն անուշ հոտէ:

Մամբարձանին հիւսիսային երեսին վրան

Աստ նընջեն
զգուռն արդարոց
ազնուազարմ
Ըննիկ Պէյ
Գ. Երամեան.

Գեղեցիկն, հանճարեղն
Եւ ամենեցուն փարեւին,
Որ ի ծաղկի անդ
Յուսափթիթ տոնցն
Յերկնաւորն վերափոխեցաւ
Ի դրախտ
յ18 յուլիսի 1857

Եւ

Վսեմփայլ Մայր նորա
Էպրու տիկին Գ. Երամեան
Աստուածասէրն, աղքատասէր և որդեսէր,
Որ յետ տխրագին կորստեան
Անզուգական որդեկին,
Եւ ոչ զմի օր ոչ հանգեաւ երբէք
Յանմիթթար արտասուացն,
Բայց յորժամ ոգեխառն փարեցաւ ընդ նմա
Անբաժանելի ի վերին երուսաղէմ:
Ի . . . 18 . . .
Ձայն զայս կանգնեալ դամբան և յուրան
Որդեկին և իւր յաւերժ յիշատակ՝
Մայր որդւով բերկրեալ: Սաղմոս

Ինչպէս որ վերը ըսինք, Տիկին Էպրու
Գ. Երամեան չկրցաւ փափաքին համա-
ձայն իւր այնչափ սիրած որդեկին քո-
վը թաղուիլ Խաւսգիւղի գերեզմանատան
մէջ. Բարիկ մեռաւ և իւր գերեզմանն ալ
հոն կը գտնուի:

Հիմա հարց մը կը ներկայանայ մեզի:
Որո՞նք են սոյն ոտանաւորներուն հեղի-

նակները. մեր կարծիքով՝ զբարբարին հե-
ղինակը նշանաւոր ուսուցիչ Յակոբ Ու-
կանն է, որ ընդհանրապէս միենոյն չափով
տապալանագիրներն յօրինած է:

Իսկ աշխարհաբար ոտանաւորներուն
գալով, ասոնց ալ հեղինակը կամ Տոք-
թոր Նահապետ Ռուսինեանն է և կամ Գրի-
գոր Օտեանը. մանաւանդ այս վերջինը որ
ինչպէս գիտենք, պահ մը նշանուած մնաց
Աբրահամ բաշային քրոջը օրինորդ Ջարու-
հիին, և հետեւաբար արդէն յարարեղծեան
մէջ կը գտնուէր Երամեան գերդաստանին
հետ:

Շատ ուրախ պիտի ըլլայինք եթէ այս
մասին ստոյգ տեղեկութիւն մը տրուէր
մեզի:

Գ. ՀՆԱՍԿԻ

Վ Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

« Հայ գրականութիւնը Տապանաբարբու վրայ » յո-
դուածաշարքին մէջ սպրդած:

Տարի 1928. Թիւ 7-8 էջ 211 սիւնակ ք. տող 18

սխալ ուղղիչ
Salomon Schweitzer Salomon Schweigger

էջ 215 սիւնակ ա տապանագիր Թիւ 2 տող 15

սխալ ուղղիչ
Խոջազարակես Խոջազարակես

Թիւ 11-12 էջ 342 սիւնակ ք. տապանագիր Թիւ
23 տող 1

սխալ ուղղիչ
Բենկայ զեւզական. Այրլ Բենկայ զեւզական. Այրլ

Տարի 1929 Թիւ 7-8, էջ 230 սիւնակ ք. տապանա-
գիր Թիւ 42 տող 1

սխալ ուղղիչ
Դու անհանդիստ՝ ափշեալ Զի՛ դու անհանդիստ՝ ափ-
խորհրդով՝ բերես ի խնդիր շեալ խորհրդով՝ բերես ի
խնդիր:

